

หลัก 3 ไตร เพื่อการพัฒนา

The threefold training (Tri Sikkha) for development

อนุกุล ศิริพันธ์*

Anukul Siripan

พระครูสังฆรักษ์สุภาณัฐ ฐิริวัตโน*

PhrakrusangaraSupanat Puriwatano

บทคัดย่อ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสหลักธรรมไตรสิกขาตั้งปรากฏใน วัชชีปุตตสูตร และทตติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสสูตร ขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี หลักไตรสิกขา คือ หลักการพัฒนา ความประพฤติทางกาย ทางจิต และปัญญา เพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความ เป็นอิสระแท้จริงสู่ผู้ปฏิบัติ ในสมัยแรกเริ่มแห่งพระพุทธศาสนา ภิกษุทั้งหลายตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรม ดำเนินชีวิตอยู่ใน ไตรสิกขา ไม่มีใครประพฤติผิดนอกรีตผิดไปจากความเป็นภิกษุ เพราะหลักธรรมไตรสิกขา เป็นที่ศูนย์รวมของสิกขาบท ในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทพื้นฐานแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ มีสาระสำคัญประกอบด้วย อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจิตใจหรือสมาธิ และ อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หลักการ ทั้งสาม ส่งผลให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่ดีงาม เกื้อกูลในสังคม ไม่เบียดเบียนกัน ประสานสังคมนำไปสู่การแผ่แผ่แบ่งปัน และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อกันและสังคม

คำสำคัญ : ไตรสิกขา, การพัฒนา

Abstract

As shown in the threefold training, the Lord Buddha had said in Watcheeputtasutra and Tatiyasutra while staying at Kutakala pavilion, Mahawana forrest, Vesali. The main principle is threefold physical, spiritual, and intellectual development behavior to solve human problems, end suffering, and lead to real happiness and independence to the practice. In the beginning of Buddhism, the monks tended to practice Dharma by conducting their lives with the threefold training, and no one misbehaved from his status.

Because of the threefold training is a center of the disciplines in Patimok, a fundamental of practicing celibacy. The threefold training is consisted with 1) the morality; a regulation about the precepts, 2) the concentration; a regulation about the mental or meditation, and 3) the intellectual virtue; a regulation about wisdom.

* อาจารย์ วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง

* อาจารย์สาขาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

They are called Sila (morality), Samathi (concentration), and Panya (wisdom). These threefold training has resulted in good human behavior, compassionate in society, not to harm each other, social integration that lead to generous sharing, and to benefit from each other and society.

Key word: Threefold training, development.

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยในทางพฤตินัยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นพื้นฐานในการดำรงอยู่ตลอด จนเป็นบ่อเกิดจารีตประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม ปัจจุบันคนไทยนับถือศาสนาพุทธเกินกว่า 96 เปอร์เซ็นต์ ได้รับการยอมรับจากชาวต่างชาติว่าเป็น “ดินแดนแห่งความสงบสุขและเป็นเมืองแห่งผ้าเหลือง” คงจะด้วยเหตุผลสำคัญที่ชาวต่างชาติเหล่านั้นได้มาสัมผัสและประจักษ์กับวิถีชีวิตความเป็นจริงของคนไทยในสังคมไทย ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการประกอบกิจกรรมต่างๆ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชนคนไทยทั้งชาติ ปัจจุบันมีวัดจำนวนมาก มีพระภิกษุ สามเณรผู้เป็นศาสนทายาท ทำหน้าที่เผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธองค์ ภาพสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้น คือความมีอริยาศัยไมตรีที่งดงาม มีใบหน้าที่มีรอยยิ้มแจ่มใส แสดงให้เห็นถึงภาวะแห่งจิตใจที่ดีงามและงดงามเป็นผลมาจากการได้รับอิทธิพลด้านพระพุทธศาสนาและการได้รับอิทธิพลทางด้านคำสอน ด้านคุณธรรม ด้านพุทธธรรมและด้านจริยธรรม ที่กลม่อกล่าจิตใจคนไทยให้มีความอ่อนโยนเยือกเย็นและเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อชนทุกชาติทุกภาษาทุกชั้นวรรณะ¹

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นหลักธรรมชาติเป็นวิทยาศาสตร์ สามารถที่จะพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผล เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา มีความทันสมัยอยู่เสมอ โดยเน้นหลักการประพฤติดี และปฏิบัติชอบ หลักพุทธธรรมหลักคุณธรรม หลักจริยธรรมเป็นศาสตร์ที่ให้คุณและรักษาผู้ประพฤติธรรมที่ดั่งมาโดยสม่ำเสมอตั้งบาลีได้อ่างที่ว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ** หมายความว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม สำหรับหลักพุทธธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ดั่งมานั้นมี 3 ระดับ คือ ระดับต้น ระดับกลางและระดับสูง ระดับต้นเป็นธรรมสำหรับสาธุชนคนธรรมดาทั่วไป ระดับกลางเป็นธรรมสำหรับคนทั่วไปที่หวังความก้าวหน้าขึ้นไปสู่ระดับสูง และระดับสูงสำหรับผู้ประสงค์ก้าวไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ พบความสุขที่เป็นอมตะ ได้แก่ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานและศึกษาธรรมในเรื่องของจิตมนุษย์ เป็นต้น

ดังนั้นการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญทุกยุคทุกสมัยเพราะการศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งทางด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญกับคำว่า “ศึกษา” หรือที่เรียกกันว่า “ศึกษา” เป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความหมายครอบคลุมการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่าเรื่องของการศึกษาเป็นเรื่องพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นในคัมภีร์พระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นให้เห็นถึง² ความสำคัญของศึกษานี้ว่า ภิกษุผู้ที่มีความเพียรเอาใจใส่ปฏิบัติตามหลักศึกษา 3 ประการ คือ ประพฤติอิศीलศึกษา อธิจิตตศึกษา และอธิปัญญาศึกษา อยู่เป็นนิจบัณฑิตย่อมเรียกภิกษุเช่นนั้นว่าเป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ มีความประพฤติบริสุทธิ์ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติในโลก เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สันติคณา ย่อมมีจิตหลุดพ้นจากสังขารธรรมเพราะวิญญาณดับสนิท เหมือนความดับแห่งประทีป³ เป็นต้น

¹ศ.เกียรติคุณ แสงจันทร์งาม , “ปรัชญาการศึกษา,” ไทยนิวส์ (16 มกราคม 2527): 4.

²พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532), หน้า 70-71.

³อง.ติก. (ไทย) 20/91/320.

หลักไตรสิกขาเป็นหลักกรรมภาคปฏิบัติที่ได้อบรมเอาหลักการศึกษาทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วย ดังนั้นหลักไตรสิกขาจึงมีลักษณะเด่นพิเศษเห็นได้ดังต่อไปนี้ หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ คือ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุศึกษาในหลักไตรสิกขาแทนการฟังหรือการสวดปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือนได้⁴ หลักไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญา บริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำใจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้ง สิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึงปรินิพพานในปัจจุบัน⁵ หลักไตรสิกขามีอิทธิพลต่อ คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในภายหลังคัมภีร์พระไตรปิฎกก็ได้ให้ความสำคัญกับหลักไตรสิกขานี้เป็นอย่างมาก เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรค ที่แต่งขึ้นโดยพระอุปลิสสเถระ ชาวศรีลังกา คัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียด และ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่แต่งขึ้นโดย พระพุทธโฆสเถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษ เช่น เดียวกันกับคัมภีร์วิมุตติมรรคที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียดและพิสดารเป็นอย่างมาก หลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิมุตติมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้มีความสำคัญต่อการศึกษาและการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศต่าง ๆ เป็นอย่างมากหลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา คือ หลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจัดเข้ารวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะว่า ไตรสิกขานั้นถือกันว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นสมบูรณ์ จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงการปฏิบัติธรรม และมักใช้เป็นแม่บทในการบรรยายวิธีการปฏิบัติธรรม⁶ พระพุทธศาสนาได้เน้นความสำคัญเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมดจัดเข้ารวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ เมื่อไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนที่ครอบคลุมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพุทธศาสนา

จากการสืบค้นเกี่ยวกับความเป็นมาของหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎกเบื้องต้นพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้ คือ ในวัชชีปุตตสูตร มีข้อความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้นได้มีภิกษุชื่อวัชชีบุตรเข้าไปเฝ้า แล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สิกขาบท 150 ที่ยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาได้หมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่าเธอจักสามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้หรือไม่ ภิกษุวัชชีบุตรจึงกราบทูลรับแล้วปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุวัชชีบุตรได้ศึกษาสิกขา 3 แล้วก็สามารถละระคาะโทสะ และโมหะได้อันเป็นการทำให้ภิกษุวัชชีบุตรไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตีสั่งเลวทรามอีก⁷

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งปรากฏอยู่ใน ทุติยสิกขัตตยสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้ คือ พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสิกขา 3 ประการในลักษณะปุจฉาและวิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า สิกขาบท 3 ประการอะไรบ้าง คือ 1) อธิศีลสิกขา 2) อธิจิตตสิกขา 3) อธิปัญญาสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย...บรรลุดุคตฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งใจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติขึ้น ไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา⁸ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้า

⁴ อ.จ.ติก. (ไทย) 20/85/310-311.

⁵ อ.จ.ติก. (ไทย) 20/91/314-320.

⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 601.

⁷ อ.จ.ติก. (ไทย) 20/85/310-311.

⁸ อ.จ.ติก. (ไทย) 20/91/319-320.

ได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งปรากฏอยู่ใน ตติยสิกขาสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้ คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมာธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้งสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบัน หรือเมื่อละสังโยชน์เบื้องต้น 5 ประการ อันเป็นเหตุให้เข้าถึงอันตราปรินิพพายีบ้าง อุพหัจจปรินิพพายีบ้าง อสังขารปรินิพพายีบ้าง สสังขารปรินิพพายีบ้าง อุทรังโสโต อกนิฏฐคามินีบ้าง เมื่อละสังโยชน์ 3 ประการได้และทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางจึงเป็นสทกาคามี เมื่อละสังโยชน์ 3 ประการได้ จึงเป็นเอกพีชีโสดาบันบ้าง เป็นโกลังโกละโสดาบันบ้าง เป็นสัตตักขัตตูประมะโสดาบันบ้าง⁹ ความสำคัญของหลักไตรสิกขา หมายถึงข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขา พุทธพจน์ต่อไปนี้เป็นสิ่งยืนยันให้เห็นถึงความสำคัญอันเป็นข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขาได้เป็นอย่างดี คือ “ภิกษุทั้งหลาย สิกขา 3 ประการนี้แล ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญาเพ่งพินิจ มีสติ คุ่มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปमानสมมาธิ ประพฤติอิศीलสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา เมื่อก่อนฉันใด ภายหลังก็ฉันนั้น ภายหลังฉันใด เมื่อก่อนก็ฉันนั้น เบื้องต่ำฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องต่ำก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ และมีความประพฤติบริสุทธิ์ ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติในโลก ทำนผู้ประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหา ย่อมมีจิตหลุดพ้นจากสังขารธรรมเพราะวิญญานดับสนิท เหมือนความดับแห่งประทีปจะนั้น”¹⁰ จากพระสูตรแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับหลักของไตรสิกขาเป็นอย่างมาก สำหรับข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขาตั้งกล่าวเห็นได้ดังต่อไปนี้

1. หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์คือ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุศึกษาในหลักไตรสิกขาแทนการฟังหรือการสวดปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือนได้ ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิกขาบท 150 ถ้วนนี้มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาในสิกขาบทนี้ได้” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ ก็เธอจักสามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขาได้หรือไม่” ภิกษุวัชชีบุตรนั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขาได้” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขาเถิด เมื่อใด เธอศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา เมื่อนั้นเธอ ก็จักละ ราคะ โทสะ และ โมหะ ได้ เพราะละ ราคะ โทสะ และ โมหะ ได้ เธอจักไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล จักไม่ประพฤติสิ่งที่เลวทราม ครั้นต่อมา ภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา ก็ทำให้ ราคะ โทสะ และ โมหะ ได้ จึงไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤติสิ่งที่เลวทรามอีก¹¹

2. หลักไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ภิกษุที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่ถ้าได้สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคงก็สามารถบรรลุนิพพานได้คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้ง สิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบัน 10

3. หลักไตรสิกขามีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกจะได้ให้

⁹ อัง.ติก. (ไทย) 20/91/319-320.

¹⁰ อัง.ติก. (ไทย) 20/91/320.

¹¹ อัง.ติก. (ไทย) 20/85/310-311.

ความสำคัญกับหลักไตรสิกขาตั้งข้อความที่ยกมากล่าวแล้วนั้น คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในภายหลัง คัมภีร์พระไตรปิฎกก็ได้ให้ความสำคัญกับหลักไตรสิกขานี้เป็นอย่างมาก เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรค ที่แต่งขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 609-653 โดยพระอุปลิสสเถระ ชาวศรีลังกา คัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมภาณี ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียด และ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. 956 โดยพระพุทธโฆสาจารย์ ท่านนี้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ในพระพุทธนิกายเถรวาท คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษ เช่น เดียวกันกับคัมภีร์วิมุตติมรรคที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมภาณี ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียดและพิสดารเป็นอย่างมาก หลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิมุตติมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้รับความสำคัญต่อการศึกษาและการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศต่าง ๆ เป็นอย่างมาก

4. หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา หลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจัดเข้ารวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะว่า “ไตรสิกขานี้ถือกันว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นสมบูรณ์ จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงการปฏิบัติธรรม และมักใช้เป็นแม่บทในการบรรยายวิธีการปฏิบัติธรรม”¹²

ระบบการศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล

การศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลพบว่า เกิดแทรกขึ้นมาในสังคมดั้งเดิมของชาวอารยันซึ่งสังคมของชาวอารยันนั้นมีโครงสร้างทางสังคมแบบวรรณะ สถานภาพและบทบาทของปัจเจกบุคคลเป็นไปตามข้อกำหนดของแต่ละวรรณะ การศึกษาที่มีอยู่ในสังคมแบบวรรณะนี้ได้จำกัดอยู่เฉพาะกับกลุ่มคนที่ถือกำเนิดในวรรณะสูงเท่านั้น ส่วนคนที่ถือกำเนิดในวรรณะต่ำ เช่น ศูทรและจัณฑาล ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาในระบบสังคมแบบวรรณะเช่นนี้เลย พระพุทธเจ้าเป็นชนชาติอารยันไม่ทรงเห็นด้วยกับกรอบแนวคิดของระบบสังคมแบบวรรณะดั้งเดิมของชาวอารยันพระองค์เห็นว่ามนุษย์ควรมีความเป็นอิสระและมีความเท่าเทียมกันทางการศึกษา จึงได้จัดตั้งสังคมแบบใหม่ขึ้นมาอีก รูปแบบหนึ่งแทรกขึ้นในระบบสังคมแบบวรรณะนั้น สังคมใหม่ที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้นนี้ เรียกว่า “สังฆะ” คำว่า “สังฆะ” แปลว่า หมู่ หรือ รวม ซึ่งคำนี้เป็นคำที่เคยใช้ในระบบการปกครองของอินเดียโบราณ สมัยที่อารยันได้อพยพเข้ามาในชมพูทวีประยะเริ่มแรก เทียบได้กับคำในภาษาอังกฤษว่า Republics ในความหมายนี้ สังฆะ จึงเป็นระบบการปกครองซึ่งมีมาแต่เดิมอยู่แล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ และให้กำเนิดสังฆะสงฆ์คำว่าสังฆะ จึงถูกนำมาใช้เรียกสังคมใหม่ที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้นมาว่า “สงฆ์” หมายถึง สังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน การอุปสมบทของปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นสาวกกลุ่มแรกในพุทธศาสนาถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งสังฆะและการให้การศึกษาใน พระพุทธศาสนา สมัยพุทธกาลก็มีกำเนิดจากที่มีคนกลุ่มแรกเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธนา ซึ่งในที่นี้หมายถึง กลุ่มปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5

ลักษณะการศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล กำเนิดขึ้นเมื่อมีคนกลุ่มแรกเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ประเด็นที่จะนำมาวิเคราะห์ต่อไปก็คือในสมัยพุทธกาล พระพุทธศาสนามีการจัดแบ่งกลุ่มบุคคลผู้ศึกษาอย่างไร พระพุทธศาสนามีการกำหนดคุณสมบัติ บุคคลผู้ศึกษาอย่างไร และพระพุทธศาสนากำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้อย่างไร ซึ่งจะได้นำการวิเคราะห์ให้เห็นในรายละเอียดต่อไปดังนี้

- กลุ่มบุคคลผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลในวัชชีปัตตสูตรที่ได้นำเสนอไว้แล้วนั้น พบว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสไตรสิกขาแกภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งที่เขาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ และทรงแนะนำให้ภิกษุวัชชีบุตรรูปนั้นศึกษาในหลักไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เพราะไตรสิกขาเป็นสิกขาบท

¹²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 601.

เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าไตรสิกขา พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงแก่ภิกษุ แต่ก็มิได้หมายความว่า จะนำไปใช้ในกลุ่มของคฤหัสถ์ไม่ได้ จากข้อมูลที่ได้ศึกษาในบทที่ผ่านมาได้พบว่า หลักปฏิบัติธรรมในคำสอนของ พระพุทธศาสนาทั้งหมดได้รวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น จากการศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลยังได้ พบว่ามีคฤหัสถ์เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจนได้เป็นพระอริยบุคคลอยู่หลายคน เช่น มหาอุบาสิกาภิกษุณี บิณฑิกเศรษฐี และมหาอุบาสิกาวิสาขา เป็นต้น อย่างไรก็ตามจากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษามาในเบื้องต้นทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีการจัดแบ่งกลุ่มบุคคลผู้ศึกษา ออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

- กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ได้แก่ กลุ่มภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี กลุ่มนี้เริ่มจากคน ในวรรณพราหมณ์ คือ ปัญจวัคคีย์ที่มีโกณฑัญญะ เป็นผู้นำ ถือได้ว่าเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้อุปสมบทเข้ามาเพื่อเป็นผู้ ศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นในกลุ่มของบรรพชิตนี้ก็ได้ขยายออกไปเป็นสามเณรภิกษุณี สิกขมานา และ สามเณรี เหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มของนักบวชที่เข้ามาเพื่อศึกษาเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ถ้าบวชเป็นสามเณร หรือสามเณรี เรียกว่า “บรรพชา” คำว่า บรรพชา มีความหมายว่า การออกจากเรือนไปสู่ความไม่มีเรือน ถ้าบวชเป็น ภิกษุหรือภิกษุณี เรียกว่า “อุปสมบท” คำว่า “อุปสมบท” มีความหมายว่า ขั้นตอนการเข้าสู่สังคัมใหม่ สังคัมใหม่ในที่นี้ คือ “สังฆะ” ซึ่งหมายถึงสังคัมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะคำว่า “อุปสมบท” มาจากคำว่า “อุปสัมปทา” แปลว่า การเข้าไป คือ การเข้าไปอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด สังฆะ จึงกลายเป็นสังคัมใหม่ซึ่งเป็นสังคัมแห่งการศึกษาร่วมกันที่ถูก กำหนดขึ้นโดยพระพุทธเจ้า ต่อมา สังฆะ นี้ได้ขยายกว้างออกไปถึงกลุ่มนักบวชในพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีก ได้แก่ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี ด้วย กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวชเหล่านี้ได้สละเรือนออกบวชเพื่อศึกษาเล่า เรียนกับพระพุทธศาสนา และการอุปสมบทระยะเริ่มแรกนั้นก็ไม่มีพิธีการอะไรมากนัก เพียงแต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอ จงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”¹³ พระองค์ทรง ตรัสให้ผู้ที่บวชด้วยประโยคนี้ก็เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วและในการบรรพชาอุปสมบทต่อจากนั้น ก็ใช้วิธีการ แบบที่เรียกว่า “ไตรสรณคมน์” ด้วยการเปล่งวาจาอ้างถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก หลังจากที่ได้กล่าวเสร็จสิ้น 3 จบ ก็ถือว่าได้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว และการอุปสมบทต่อมาก็ หลายแบบก็มีวิธีการที่คล้ายกันกล่าวคือ การอุปสมบทนั้นได้สิ้นสุดลงที่บุคคลผู้ทำหน้าที่ให้การอุปสมบทเพียงผู้เดียว เท่านั้น จนกระทั่งพระพุทธเจ้ามีพุทธานุญาตให้ใช้วิธีการอุปสมบทด้วย “ญัตติจตุตถกรรม”¹⁴ การบรรพชา หรือ การ อุปสมบทก็ได้กลายมาเป็นระบบที่มีระเบียบมากขึ้น โดยวิธีการอุปสมบทแบบนี้ได้ใช้กันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน¹⁵ กลุ่ม คฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือน ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา กลุ่มนี้เริ่มจากคนในวรรณะแพศย์ คือ ตปุสสะและภัลลิกะ สองพี่น้องที่มีอาชีพเป็นพ่อค้า เดินทางค้าขายมาจากอุกกถชนบท ผ่านมาพบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ภายใต้ ต้นไม้ราชายณะภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ ตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถวายเสบียงเดินทาง คือ ข้าวสัตตุง ข้าวสัตตูก้อน แล้ว แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ 2 ก่อนผู้อื่นในโลก ต่อมาก็ ได้มีเศรษฐี ครอบครัวของพระยสกุลบุตร ตลอดถึงได้พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ กษัตริย์แคว้นอื่น ๆ และ ประชาชนทั่วไปอีกจำนวนมากเข้ามาร่วมเป็นชุมชนชาวพุทธ คนกลุ่มนี้ถ้าเป็นเพศชายเรียกว่า “อุบาสก” ซึ่งมีความหมายว่า ชายผู้หนึ่งใกล้พระรัตนตรัย ถ้าเป็นเพศหญิงเรียกว่า “อุบาสิกา” ซึ่งมีความหมายว่า หญิงผู้หนึ่งใกล้พระ รัตนตรัย เป็นต้น เมื่อบุคคลทั้งสองกลุ่ม คือ บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้เข้ามาอยู่ร่วมเป็นสังคัมเดียวกันกลายเป็นสังคัม แห่งการเรียนรู้ที่ใหญ่โตขึ้น จึงมีอีกศัพท์หนึ่งที่ใช้เรียกสังคัมใหม่นี้ว่า “บริษัท” คำว่าบริษัทภาษาบาลีใช้ว่า “ปริสา” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า “บริษัท” ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า “หมู่”หรือ“กลุ่ม” โดยแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 4 กลุ่ม คือ ภิกษุ

¹³วิ.ม.(ไทย) 4/18/25.

¹⁴วิ.ม.(ไทย) 4/69-70/47-49.

¹⁵ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ, รายงานการวิจัย เรื่อง “การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคัมตามแนวพุทธศาสตร์”, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, 2546), หน้า 61-62.

ภิกษุณี (สามเณร ลิกขมานา สามเณรี ก็จัดเข้าในกลุ่มนี้ด้วย) อุบาสก และอุบาสิกา สำหรับกลุ่มภิกษุ และภิกษุณี มีคำที่ใช้เติมหลังได้ทั้งบริษัท และ สังฆะ คือ ภิกษุบริษัท เป็นภิกษุสังฆะ ภิกษุณีบริษัท เป็นภิกษุณีสังฆะ หรือ ภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ ส่วนกลุ่มอุบาสกและอุบาสิกาไม่นับปรากฏมีคำว่า “สังฆะ” ต่อท้าย คงมีเฉพาะคำว่า “บริษัท” เท่านั้น ต่อท้าย คือ อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท บริษัทหรือปาริสา กับ สังฆะ มีความหมายใกล้เคียงกันมาก โดยความหมายของสังฆะมุ่งใช้กับนักบวช ส่วนบริษัทนั้นมีความหมายกว้างกว่าคำว่า สังฆะ เพราะนอกจากจะใช้กับกลุ่มนักบวชแล้วยังใช้กับกลุ่มอุบาสก อุบาสิกาได้ด้วยดังนั้นสังคัมแบบสังฆะ คือ สังคัมแห่งการเรียนรู้อันร่วมกันของชาวพุทธจึงมีศัพท์เรียกชื่อเฉพาะว่า “บริษัท” บางครั้งเรียกว่า “พุทธบริษัท” ซึ่งได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

ขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนา ศัพท์ว่า “สิกขา” แปลว่า การศึกษา หรือ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ผีอกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ พระนิพพาน มีอยู่ 3 อย่าง คือ อริศีลสิกขา การฝึกอบรมในเรื่องศีล อริจิตตสิกขา การฝึกอบรมในเรื่องจิต และ อริปัญญาสิกขา การฝึกอบรมเรื่องปัญญา เรียกให้สั้นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง 3 อย่าง จัดเข้ารวมอยู่ในหลักไตรสิกขา และหลักไตรสิกขานี้เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ดังนั้นขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงรวมอยู่ในหลักของไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น ไตรสิกขาแต่ละข้อมีวิเคราะห์ดังนี้ 1) การศึกษาตามหลักศีล หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติ สำหรับบทวิเคราะห์นี้ให้ถือว่า ศีลและวินัย มีสาระอย่างเดียวกัน คือ เป็นเครื่องมือของการศึกษา ส่วนความหมายระดับลึกของศัพท์ทั้งสองใช้ในความหมายตามทัศนะของพระธรรมปิฎกที่แบ่งศีลเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ศีลระดับธรรม ซึ่งหมายถึงข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่ทรงบัญญัติตามกฎธรรมดาคณะความดีความชั่ว (กฎแห่งกรรม) กับ ศีลระดับวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติขึ้นไว้เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชนหรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้นโดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้มีความผิดตามอาญาของหมู่¹⁶ ตามนัยนี้ศีลจึงเป็นทั้งธรรมและเป็นทั้งวินัย สาระสำคัญของศีลคือเป็นแกนกลางในการจัดระเบียบแบบแผนสำหรับสังคัม เมื่อจะกล่าวเฉพาะความหมายของวินัยท่านให้ความหมายไว้ 2 อย่าง คือ 1) การฝึกให้มีความประพฤติและความเป็นอยู่เป็นระเบียบแบบแผน หรือ การบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบ แบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคนและกิจการของชุมชน 2) ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่วางไว้สำหรับเป็นหลักหรือเป็นมาตรฐานสำหรับใช้ฝึกคน วินัยมีทั้งส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์และบรรพชิต คือ ส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์เรียกว่า อาคารียวินัย และส่วนที่เป็นของบรรพชิตเรียกว่า อนาคารียวินัย คำว่าวินัยสำหรับบรรพชิตมิใช่ศีลในความหมายแคบๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ด้านนอกของพระภิกษุทั้งหมด เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ วิถีรับและวิถีฝึกอบรมสมาชิกใหม่ เป็นต้น

ภาพรวมของวินัยมีความหมายครอบคลุม ระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การศึกษาก็เป็นเรื่องของศีลด้วยเหมือนกัน โดยสาระสำคัญของแนวคิดการศึกษาตามหลักของศีลนี้เป็นเรื่องของการฝึกมนุษย์ในเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม 2 ด้าน คือ

- 1) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม การรู้จักดูแลร่างกายและการแต่งกายสะอาดเรียบร้อย การรู้จักดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
- 2) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางทางสังคัม เช่น การมีศีล 5 เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ความเป็นคนมีวินัย ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ทำงานเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต เป็นต้น

¹⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 431.

การศึกษาตามหลักสมาธิ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม มีสมาธิสูง คือ ฝึกอบรมให้บุคคลผู้เข้ามามีสมาธิเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะของจิตใจที่ดีดังต่อไปนี้ คือ 1) ด้านสมรรถภาพจิต คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีความสามารถในการคิดสูง เช่น คิดได้เก่ง คิดได้แคล่วคล่อง คิดได้รวดเร็ว คิดได้มาก เป็นต้น 2) ด้านคุณภาพจิต คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีคุณธรรม ซึ่งทำให้เห็นถึงลักษณะที่ดีเด่นของจิต เช่น มีความเข้มแข็ง หมั่นเพียร อุตุน มีสติ สมาธิ มีวินัย มีความรับผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ มีเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละเพื่อส่วนรวมประหยัด กตัญญู เป็นต้น 3) ด้านสุขภาพจิต คือ ฝึกอบรมจิตใจให้มีสุขภาพจิตที่ดี เช่น มีจิตใจเป็นสุข สดชื่น แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน ปลอดภัย สงบ ผ่องใส โล่ง สบาย เป็นต้น

หลักการทางพุทธศาสนา อาศัยคำสอนระดับศีลหรือวินัยที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการเน้นไปทาง ด้านของ โครงสร้าง กฎ ข้อบังคับ ระเบียบแบบแผน ต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการฝึกอบรมด้านภายนอกตัวบุคคล ทั้งหมด ในทัศนะของพุทธศาสนาถือว่า หากจะฝึกอบรมจิตของบุคคลเพื่อให้เกิดคุณธรรม มีสมาธิสูงได้ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์แบบต้องมีการฝึกอบรมด้านจิตใจซึ่งอยู่ภายในของตัวบุคคลด้วย คือ สร้างจิตสำนึกให้บุคคลผู้เข้ามามีสมาธิ ให้มีคุณธรรม เกิดความสำนึก มีความรับผิดชอบต่อตนเอง องค์กร ชุมชน และสังคม สามารถที่จะดำรงตนให้อยู่ในองค์กร ชุมชน และสังคม ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั้นได้อย่างมีความสุขการฝึกอบรมจิตเพื่อให้ผู้เข้ามามีสมาธิเกิดคุณธรรม มีสมาธิสูง เป็นสิ่งที่มีความสำคัญถ้าผู้ศึกษามีสภาพจิตใจที่ดีก็จะเป็นปัจจัยส่งผลให้สภาพการดำเนินชีวิตประจำวันในด้านต่าง ๆ ดีตามไปด้วย ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการฝึกฝนอบรมสภาพจิตที่พึงประสงค์ให้เกิดขึ้นกับผู้เข้ามามีสมาธิ คำว่า “สภาพจิตที่พึงประสงค์” หมายถึง การฝึกคิดในเชิงบวก ซึ่งสภาพของจิตที่คิดได้ในลักษณะเช่นนี้จะต้องอาศัยการฝึกอบรมและการพัฒนาให้เกิดมีขึ้น การฝึกคิดในเชิงบวกนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้นำเสนอไว้ที่สำคัญมีอยู่ 2 ชุด พอสรุปไว้ ดังนี้ คือ

(1) ด้านพัฒนาการทางสังคม เป็นการคิดเชิงบวกซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นมาให้ได้ เนื่องจากเป็นคุณสมบัติประจำใจที่จะทำให้บุคคลมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น อยู่ร่วมสังคมอย่างสร้างสรรค์ และเป็นสุขร่วมกันทั้งด้วยตนเอง และกับผู้อื่น เรียกว่าพรหมวิหาร 4 ประการ คือ (1) เมตตา ใช้ในสถานการณ์ปกติทั่วไป คือ ความรัก ปราบปรามดี มีไมตรี อยากรักให้คนอื่นเป็นสุข (2) กรุณา ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นตกต่ำเดือดร้อน มีใจพลอยหวั่นไหว ไวต่อความทุกข์ของผู้อื่น อยากรักษาให้เขาพ้นจากทุกข์ (3) มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นก้าวขึ้นสู่ความสุข มีใจพลอยยินดีกับ ความสุข ความดี งาม ความสำเร็จ ของเขา อยากร่วมยินดีสนับสุนนเขา สภาพจิตหรือการคิดเชิงบวกทั้ง 3 นี้ เป็นปัจจัยให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงาม เกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม พุทให้สั้นก็คือเป็นปัจจัยแก่ศีล ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การให้เผื่อแผ่แบ่งปัน (ทาน) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา (ปิยวาจา) และการบำเพ็ญประโยชน์ (อถถจริยา) สภาพจิตหรือการคิดเชิงบวกเหล่านี้ เกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตนเองไปพร้อมกันด้วย โดยทำให้เกิดสภาพผ่อนคลายสงบสุขภายในทั้งกายและจิตใจ ซึ่งไปรวมศูนย์ที่สมาธิ ซึ่งเป็นภาวะอยู่ตัวเข้าสู่ดุลยภาพของจิต จึงจัดอยู่ในหมวดแห่งการศึกษาพัฒนาจิตด้านจิตใจ ที่เรียกสั้น ๆ ว่า สมาธิ (4) ใช้ในสถานการณ์ที่ต้องรักษาธรรม คือ หลักการความจริง ความดีงามถูกต้อง วางใจเป็นกลาง เรียบ สงบนิ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ให้ปัญญาทำหน้าที่ไปตามธรรม ทำให้รักษาธรรม และรักษาหลักการ กฎ กฏีกา ของสังคมไว้ได้ พร้อมทั้งรักษาจิตใจของตนให้สงบเข้าสู่ดุลยภาพโดยสมบูรณ์

(2) ด้านพัฒนาการของชีวิต หรือการพัฒนาภายในตนเอง เป็นการคิดเชิงบวกซึ่งเป็นสภาพจิตที่แสดงถึงความก้าวหน้าของจิตใจ ในการพัฒนาชีวิตตามหลักไตรสิกขา ซึ่งควรทำให้เกิดมีเป็นคุณสมบัติประจำใจของตนเอง เรียกว่า ธรรมสมาธิ มี 5 อย่าง ได้แก่ ปราโมทย์ คือ ความร่าเริง เบิกบานใจ ปีติ คือ ความอิ่มใจ ปราถปัสสัทธิ ในเรื่องที่ดีงามเป็นธรรม ปัสสัทธิ คือ ความสงบเย็น ผ่อนคลาย สุข คือ ความสุข ความคล่องสะดวกใจ ปราศจากสิ่งบีบคั้น ตัดขาดกับของ สมาธิ คือ ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วแน่ลงได้ อยู่ตัวสงบ อยู่กับสิ่งที่ดีงาม ไม่มีอะไรรบกวน เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิได้ ถือว่าเป็นการฝึกพัฒนาจิตด้านจิตใจที่บรรลุผลสำเร็จ สมาธินั้นจะเป็นศูนย์กลางพัฒนาของคุณสมบัติทุกอย่างของจิตใจ และทำให้จิตเป็น “กัมมณีย์” คือเหมาะแก่การใช้งาน ทั้งมีกำลัง เข้มแข็ง มั่นคง สงบสุข และผ่องใส โดยเฉพาะ

เอื้อต่อปัญญา จึงเป็นบาทฐานของการก้าวไปในการพัฒนาปัญญาด้วย 60 ลักษณะของการศึกษาหรือการฝึกอบรมจิตใจ เพื่อให้เกิดคุณธรรมที่มีบริบทดังได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้ เรียกว่า เป็นการศึกษาตามหลักสมาธิ

(3) การศึกษาตามหลักปัญญา หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง คือ ฝึกอบรมปัญญาให้ผู้เข้ามารับการศึกษาเกิดความรู้ ความเข้าใจ เน้นความรู้ตามความเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น ได้ เคยกล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า คำว่า ปัญญา และ คำว่า สัมมาทิฏฐิ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ ดังนั้นทั้งปัญญาหรือ สัมมาทิฏฐิ คือ ความรู้รอบ เข้าใจชัดเจน หรือ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง จึงเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวนำที่มีบทบาท สำคัญอยู่ตลอดเวลาในทุกขั้นตอนของการศึกษา ยิ่งการศึกษาได้รับความก้าวหน้าไปมากขึ้นเท่าไร ทั้งปัญญาหรือ สัมมาทิฏฐิ ก็จะยิ่งเพิ่มพูนงอกงามมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ในที่สุดก็จะกลายเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การศึกษาเข้าถึง จุดหมายปลายทางตามที่กำหนดไว้ได้ ดังนั้น ทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิ จึงเป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นทั้งตัวการที่มี บทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของการศึกษาจนถึงปลายสุดของการศึกษา ในทัศนะพุทธศาสนา มองว่า หากจะเป็น การศึกษาได้อย่างสมบูรณ์แบบต้องมีพัฒนาด้านปัญญาภายในของตัวบุคคลด้วย คือ การพัฒนาปัญญาของบุคคลให้มี ความรู้ความสามมารถถึงขั้นที่จะเป็นผู้นำพาสังคมให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างงดงาม สะดวก และมีความปลอดภัย ในทุก ๆ ขั้นตอนการพัฒนาปัญญาแบ่งได้ดังนี้ ปัญญาขั้นแรก คือ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ต่อจากนั้น ลึกซึ้งลงไปอีกคือการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง ไม่เบียดเบียนหรือเอนเอียงด้วยอคติ เหนือ จากการรับรู้ นั้น ยังมีขั้นต่อไปอีกคือการคิดการวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ปัญญาอีกขั้นหนึ่ง คือ ปัญญาที่รู้เข้าใจถึงสาระแห่งความเป็นไปของโลกและชีวิต รู้ทางเสื่อม ทางเจริญและเหตุปัจจัยที่ เกี่ยวข้อง วิธีแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญตงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ขั้นสุดท้ายได้แก่ ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือโลกและชีวิต เข้าถึงความเจริญแท้ของการที่สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ทำให้คลายความยึดติดถือมั่นโดยวางใจได้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย แยกจิตใจออกมาเป็น อิสระได้ เลิกเอาความอยากของตนเป็นตัวกำหนดเปลี่ยนแปลงมาเป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาเป็นขั้นที่จิตใจเข้าถึงอิสรภาพ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์¹⁷ ลักษณะของการฝึกฝนอบรมหรือพัฒนาปัญญาของผู้ที่เข้ามาศึกษาที่มีบริบทดัง ได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้ เรียกว่า เป็นการศึกษาตามหลักปัญญาการศึกษาตามหลัก ศีล สมาธิ และปัญญา ดังที่ได้ กล่าวมาแล้วนั้นมีความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลต่อกันและกัน ดังนี้ คือ ด้านศีล เป็นการจัดระเบียบ ด้านสภาพแวดล้อมให้ เกื้อกูลแก่การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่นำมาใช้ฝึกมนุษย์ ให้มีระเบียบวินัย มีความสุจริตกาย วาจา มีแรงงานที่เป็น สัมมาชีพ มีพฤติกรรมที่ดีงามและร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ตงาม และการอาศัยสภาพแวดล้อมที่เอื้อเช่นนี้ก็จะ เป็นพื้นฐาน ให้เอื้อต่อการพัฒนาสมาธิหรือพัฒนาจิตใจต่อไป ด้านสมาธิ เป็นการพัฒนาจิตใจให้ประณีต มีสมรรถภาพ มีคุณภาพ และมีสุขภาพจิตที่ดี การอาศัยสภาพจิตที่ดีก็จะเป็นพื้นฐานให้เอื้อต่อการพัฒนาปัญญาต่อไป

ด้านปัญญา เป็นการพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำการต่าง ๆ ด้วยความรู้ เข้าใจ จนบรรลุถึงความรู้ประเภทที่ทำให้มีชีวิตหลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นอยู่ด้วยความผ่องใสเบิกบานตลอดทุกเวลา เมื่อ พัฒนามาถึงตรงนี้แล้วการบรรจบประสานของด้านจิตกับด้านปัญญา ก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีก โดยปัญญา จะปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขาแต่เป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งทำให้จิตอยู่ตัว มี คุณภาพ สภาพจิตเช่นนี้ก็จะ เป็นปัจจัยแก่ ศีล คือ ส่งผลทำให้มนุษย์เกิดมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลในความสัมพันธ์ทาง สังคม ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การให้เผื่อแผ่แบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้วยวาจา และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน เป็นต้น นี่คือเหตุผลที่ว่า ทำไมจึงต้องมีการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะว่าการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา มีความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลต่อกันและกันดังที่ได้กล่าว มาแล้วนั่นเอง จึงสรุปได้ว่าขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนาจัดเข้ารวมอยู่ในเรื่องของไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น

¹⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. หน้า 95- 105.

ลักษณะการเรียนการสอนในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาการเรียนการสอนในสมัยพุทธกาลในเบื้องต้นได้พบว่า มีลักษณะที่เป็นแบบมุขปาฐะ คือ เป็นการถ่ายทอดท่องจำกันแบบปากต่อปาก หรือเป็นข้อความที่ท่องจำกันมาด้วยปากเปล่าโดยมิได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การเรียนการสอนในลักษณะอย่างนี้ บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนก็คือ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่อยู่ในสำนักต่าง ๆ ดังมีข้อความในพระไตรปิฎกได้บันทึกไว้ว่า “พระทัฬหฬลบุตร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนบัญญัติและจัดภักตทุทเทศกะแล้ว...ย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับหมู่ภิกษุผู้มีคุณสมบัติเสมอกันรวมไว้ที่เดียวกัน ดังนี้ คือ จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระสูตรกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระวินัยกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักซักซ้อมพระอภิธรรมกัน”¹⁸

ข้อความนี้ทำให้เห็นได้ว่ารูปแบบการเรียนการสอนในสมัยพุทธกาลว่า กลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญทางพระวินัยก็มักจะเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดพระวินัย กลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญพระสูตรก็มักจะเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดพระสูตร และกลุ่มที่เชี่ยวชาญพระอภิธรรมก็มักจะเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดพระอภิธรรม รูปแบบการสอนเป็นการซักซ้อมกันแบบปากต่อปากเพราะในสมัยนั้นยังมิได้บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นลายลักษณ์อักษรดังเช่นสมัยปัจจุบัน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า พระทัฬหฬลบุตร ท่านได้อำนวยความสะดวกให้พระภิกษุแต่ละกลุ่มให้มีโอกาสได้อยู่ร่วมกัน ด้วยมีความประสงค์ว่าภิกษุเหล่านั้นจักทำการศึกษาศึกษาซักซ้อมพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมกัน คำว่า “ซักซ้อม” ในที่นี้จึงน่าจะเป็นลักษณะการเรียนการสอนแบบมุขปาฐะในสมัยนั้น

การศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาข้อมูลในบทที่ผ่านมาทำให้ได้ทราบว่าการศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีหลักการที่สำคัญ 4 ประการ คือ ประการแรกต้องจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิให้เกิดขึ้นมาก่อน เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นพร้อมมูลก็จะเป็นเหตุทำให้สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิด กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาก็ดำเนินการได้ เมื่อได้ดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็มีการวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามลำดับ ซึ่งในแต่ละประเด็นมี ดังนี้

1. การจัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ หมายถึง เหตุที่เป็นเครื่องหนุนให้สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น มี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ¹⁹ ปรโตโฆสะ ตามศัพท์ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ปัจจัยภายนอกที่ว่านี้หากจะเป็นสิ่งทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิได้ ต้องเกิดจากแหล่งที่ดี มีความเป็นกัลยาณมิตร เป็นสิ่งทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธา เกิดความเลื่อมใส ให้ความเชื่อถือไว้วางใจ ปรโตโฆสะ ดังกล่าวสามารถนำมาจัดแบ่งย่อยออกไปได้อีกเป็น 2 ด้าน ดังนี้

1) ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือ ธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธาทังเป็นแหล่งจูงใจทำให้อยากเข้ามาใช้เป็นแหล่งสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป จากเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายเหตุการณ์ได้เน้นเกี่ยวกับความสำคัญด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ดังนี้ คือ เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนมายุ 7 พรรษา ทรงเลือกสถานที่ไต่ต้นหว้าในบรรยากาศที่เงียบสงบเจริญอนานาปานสติกรรมฐาน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เราจำได้อยู่ เมื่อคราวงานของท้าวสักการิทธิซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ไต่ต้นหว้าอันร่มเย็นได้สดจากลมและอุกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่”²⁰ เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่าสถานที่สงบเงียบสงบเป็นบรรยากาศที่เอื้ออำนวยเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี

¹⁸วิ.มหา.(ไทย) 1/381/413-414.

¹⁹อ.จ.ท.ก. (ไทย) 20/127/115.

²⁰ม.ม.(ไทย). 13/482/611.

เหตุการณ์อีกตอนหนึ่งเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะผนวชแล้วทรงเลือกสถานที่ใกล้ชิตธรรมชาติและชุมชน ณ ตำบล
อรุเวลาเสนาณิคมเป็นสถานที่สำหรับบำเพ็ญเพียร เพราะสถานที่แห่งนั้นเป็นสิ่งเกื้อกูล เมื่อนักบวชสิทธัตถะทรงเห็น
แล้วทำให้เกิดศรัทธาอยากเข้าไปใช้เป็นแหล่งสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังพุทธพจน์
ที่ตรัสว่า “เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มี
ราวป่าหนาเฟลิดเฟลิดใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น้ำรื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ภูมิ
ประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าหนาเฟลิดเฟลิดใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น้ำรื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่
โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่
การบำเพ็ญเพียร”²¹ สำหรับในพระวินัยปิฎก ยังมีเรื่องอย่างนี้อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ขณะตรัสรู้ได้ประทับใต้ต้นโพธิ์
และเมื่อตรัสรู้แล้วทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ต้นไทร ต้นจิก ต้นเกด และที่อื่น ๆ อีก ณ ที่ใกล้กับแม่น้ำ
เนรัญชรา เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับ ปรโตโฆสะ คือ ด้าน
สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี มีความเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งในการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาอย่างน้อยควรจะมี
ป่า มีน้ำสำหรับใช้สอย มีคมนาครที่สะดวกสบาย มีที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านและชุมชนเกินไป มีสภาพทางภูมิประเทศ
เป็นที่น่ารื่นรมย์ เป็นต้น

2) ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม ความหมายของสังคมตามนัยของพระพุทธศาสนา หมายถึง กิจกรรมที่
บุคคลคบหาหรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน ซึ่งก่อให้เกิดการกระทำหรือไม่กระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน
พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี จึงสนับสนุนการคบหากับบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรดัง
พุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ 8 ที่ยังไม่เกิดก็
เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ 8 ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตรตานี้”²² พุทธพจน์นี้
ได้ย้ำเตือนให้เห็นถึงความมีกัลยาณมิตรที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมเป็นอย่างมาก เพราะสิ่งกระตุ้นจากภายนอกที่มี
ความเป็นกัลยาณมิตร ย่อมก่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้ที่กำลังศึกษาเรียนรู้ได้มาก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด
การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง คำอธิบาย ทั้งหมดนี้ก็จะออกมาเป็นส่วนที่ถูกต้องดีงาม ส่งเสริม
สนับสนุนชักจูงให้ผู้ศึกษาดำเนินการศึกษาเข้าสู่เป้าหมายตามที่กำหนดไว้ได้ ดังนั้นในเบื้องต้นของการศึกษาตามหลัก
ไตรสิกขาจึงต้องจัดหาหรือสร้าง ปรโตโฆสะ ในด้านสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นกัลยาณมิตรขึ้นมาให้ได้ โยนิโส
มนสิการ ตามศัพท์ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ถูกต้องและเป็นระบบ การ
คิดหาเหตุผล สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งที่นำมาคิดออกให้เห็นตามสภาวะและความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุ
ปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตันทะหนาทันมีเข้าไปเกี่ยวข้อง โยนิโสมนสิการนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายในตัวบุคคลซึ่ง
หากมีมากก็จะทำให้สามมารถใช้ความคิดได้ถูกต้อง คิดได้เป็นระบบ คิดได้เป็นขั้นตอนอันจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลทำ
ให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ง่าย พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการเป็นอย่างมาก พุทธพจน์ต่อไปนี้เน้นให้
เห็นเกี่ยวกับความสำคัญของโยนิโสมนสิการได้เป็นอย่างดี คือ “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสง
อรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทโยนิโสมนสิการสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมี
องค์ 8 ฉันทโยนิโสมนสิการผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8
ประการ”²³ และในอีกตอนหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
ดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทโยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อ

²¹ ม.ม. (ไทย) 12/279/303-304.

²² ส.ม. (ไทย) 19/84/55.

²³ ส.ม. (ไทย) 19/55/44-45.

ความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ 7 ประการ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ 7 ประการ”²⁴

การดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขาเป็นขั้นตอนของการฝึกหัดอบรมตามหลักของ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งศีล เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้อง สมาธิ เป็นเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม และปัญญา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งรายละเอียดของการดำเนินการศึกษาตามไตรสิกขาแต่ละข้อมีดังต่อไปนี้

1. การดำเนินการศึกษาตามหลักของศีลโดยสาระสำคัญของการศึกษาตามหลักของศีลนี้เป็นเรื่องของการพัฒนาหรือฝึกอบรม 2 ด้าน คือ ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ของแต่ละด้านมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ คือ พัฒนาหรือฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงาม ให้กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมสูญไป เช่น การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม ตัวอย่างจากพระวินัยปิฎกในเรื่องที่ว่าด้วยเสนาสนวัตรและเสนาสนชั้นธกะ พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับธรรมเนียมหรือข้อที่ภิกษุควรปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะมีบัญญัติเสนาสนวัตรแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติชอบ ภิกษุทั้งหลาย ดนอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อนวางไว้ ณ ที่สมควร พึงขนผ้าปูนั้น ผ้าปูนอน ฟูก หมอนออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร เติง ตั้ง พึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและกรอบประตู ขนออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เขียงรองเตียง กระโถน พนักพิง พึงขนออกมาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น พึงสังเกตที่ปูไว้เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่สมควร ถ้าวินิจฉัยมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง พึงเช็ด ถ้าผ้าที่ทำน้ามันหรือพื้นทาสีดำขึ้นรา พึงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าเป็นพื้นไม้ไม่ได้ทำ พึงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึงเก็บหยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควรไม่พึงเคาะเสนาสนะใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้ น้ำดื่ม น้ำใช้ บนเนินเหนือลม พึงเคาะเสนาสนะใต้ลม พรหมปูพื้น พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับปูไว้ตามเดิม เขียงรองเตียง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม เติง ตั้ง พึงผึ่งแดด ชำระ บัด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและกรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม ฟูก หมอน ผ้าปูนั้น ผ้าปูนอน พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับวางปูไว้ตามเดิม กระโถน พนักพิง พึงผึ่งแดด เช็ดถู ขนกลับวางไว้ตามเดิม...ถ้าบริเวณ ชุ่ม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฎี รก พึงปิดกวาด ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มี พึงจัดเตรียมไว้ ถ้ามื้อชำระไม่มีน้ำ พึงตักน้ำใส่หม้อชำระ...ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ วัตรในเสนาสนะของภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลาย ต้องประพฤติชอบ”²⁵

ตัวอย่างนี้เป็นการพัฒนาหรือการฝึกอบรมภิกษุผู้อาศัยเสนาสนะ ให้รู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 ในด้านที่อยู่อาศัยให้เป็นไปตามหลักของศีล คือให้รู้จักดูแลรักษาทำความสะอาด ให้รู้จักดูแลรักษาอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวก จัดเก็บให้เป็นระเบียบ ถูกที่ถูกต้อง การใช้เสนาสนะและอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้ใช้สอยอย่างระมัดระวัง เช่น มิให้ครูด มิให้กระทบบานประตูและกรอบประตู อันอาจจะทำให้สิ่งของเกิดความเสียหายได้ ตัวอย่างเหล่านี้พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ในหมวดเกี่ยวกับเสนาสนะชั้นธกะ²⁶

²⁴ ส.ม.(ไทย) 19/194/127.

²⁵ วิ.จ. (ไทย). 7/370/238.

²⁶ วิ.จ. (ไทย). 7/294-329/89-166.

1.2 ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ พัฒนาหรือฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักตั้งตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เช่น ถ้าเป็นสามเณรหรือสามเณรีต้องถือสิกขาบท 10 ข้อ ถ้าเป็นภิกษุ ต้องถือสิกขาบท 227 ข้อ นอกจากนี้ยังต้องถือสิกขาบทฝ่ายอภิสมจาริกสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมอีกด้วย หากเป็นภิกษุณีต้องถือสิกขาบท 311 ข้อ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็ต้องมีศีล 5 หรือศีล 8 เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เป็นคนมีวินัย ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ทำงานเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าการพัฒนาหรือฝึกอบรมตามหลักของศีล ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาก็คือต้องพัฒนาหรือฝึกอบรมให้มนุษย์รู้จักตั้งตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี ดังนั้นหลักไตรสิกขา มีประเด็นที่น่าสนใจสรุปได้ดังนี้

1) ความเป็นมาของหลักไตรสิกขา พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ใน วัชชูปุตตสูตร ขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี นอกจากนี้ยังพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ใน ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสูตรอีกด้วย

2) ความหมายและประเภทของไตรสิกขา หมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิตใจ และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ 3 ประเภท คือ จัดประเภทตามหลักไตรสิกขา จัดประเภทโดยนำเนื้อหามรรคมีองค์ 8 มาสังเคราะห์ และ จัดประเภทตามธรรมชั้นสาม

3) ความสำคัญของหลักไตรสิกขา หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

4) สาระสำคัญของหลักไตรสิกขา คือ หลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 อย่างได้แก่ อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจิตใจหรือสมาธิ และ อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

เอกสารอ้างอิง

พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก ภิกขุวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

อง.ทุก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนินบาต (ภาษาไทย)

อง.ติก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนินบาต (ภาษาไทย)

ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)

ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)

หนังสือทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

----- พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย. กรุงเทพมหานคร: ชรรมสภา,
2546.

----- การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. กรุงเทพมหานคร:
ชรรมสภา, 2546.

บทความในหนังสือพิมพ์

ศ.เกียรติคุณ แสงจันทร์งาม. "ปรัชญาการศึกษา". ไทยนิวส์, (16 มกราคม 2527): หน้า 12.

รายงานการวิจัย

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ. "การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์".
พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษาที่สาทกลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร:
โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532

